

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

**Fethu'l-bârî'de Meğâzî Rivayetlerinin Metin Tenkidi ve Teâruz
Çözümleri**

Textual Criticism of the Maghâzî Narrations and Reconciliation of
Conflicting Information in Fath al-Bârî

Yazar / Author

Mehmet Ali ÇALGAN

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Adıyaman / TÜRKİYE

mehmetcalgan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5780-5067>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi/ Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 18/01/2020

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 17/06/2020

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2020

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 18 **Sayı/Issue:** 35 **Sayfa /Page:** 105-135

Atıf/Citation: Çalgan, Mehmet Ali. "Fethu'l-bârî'de Meğâzî Rivayetlerinin Metin Tenkidi ve Teâruz Çözümleri". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020), 105-135 <https://doi.org/10.35209/ksuifd.676300>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

Fethu'l-bârî'de Meğâzî Rivayetlerinin Metin Tenkidi ve Teâruz Çözümleri

Öz

Hz. Peygamber'in (s) hayatı ile ilgili hadis ve siyer kaynaklarında yer alan bilgilerin isnad tenkidinin yanı sıra metin tenkidine de tabi tutulması önem taşımaktadır. Erken dönemlerden beri muhadisler değerlendirmelerinde, isnad tenkidi ön planda görülse de, metni de göz önünde bulundurmuşlardır. Bu çalışmada, *Sahîh-i Buhârî*'nin en meşhur şerhi olan *Fethu'l-bârî*'nin müellifi, hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) bu eserinde meğâzî rivayetlerini metin yönünden tenkidi ve birbirleriyle teâruz halindeki haberleri cem veya tercih yoluyla çözüme kavuşturması incelenmiştir. Bu bağlamda, İbn Hacer'in yaklaşımı hakkında fikir verecek bazı örnekler seçilip mercek altına alınmış ve İbn Hacer'in konuyu tahkiki sırasında dikkate aldığı hususlar aydınlatılmaya çalışılmıştır. Makalede incelenen örneklerden anlaşıldığı üzere, isnadın sıhhati yanında ilgili âyetlerin delâleti, dinimizin temel öğretileri, mantıkî değerlendirmeler ve konu ile ilgili toplanan her türlü verinin tahlili İbn Hacer'in yaptığı tercihlerde belirleyici rol oynamıştır. Çalışmamızın İbn Hacer'in meğâzî rivayetlerini şerh metodunu ortaya koyması yanında hadisçilerin metin tenkidi gayretlerine dikkat çeken araştırmalara da bir katkı niteliğinde olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, meğâzî, metin tenkidi, Fethu'l-bârî, İbn Hacer

Textual Criticism of the Maghâzî Narrations and Reconciliation of Conflicting Information in Fath al-Bârî

Abstract

It is important to subject the information about the life of the Prophet (peace be upon him) contained in sources of the ḥadīth and Siyar to textual criticism and criticism from the point of view of the isnād. Although isnad criticism seemed on the forefront, hadith scholars also took into consideration the text since the time of companions. In this study, the text criticism of the maghâzî narrations

of Ibn Hajar al-Asqalānī (d. 852/1449) who is a ḥadīth scholar and the author of Fath al-Bari is examined. As a result of the analysis of the selected examples, in addition to the isnād, the implications of the relevant verses, the basic teachings of Islam, logical evaluations, and analysis of all the pertinent information play a determining role in Ibn Hajar's conclusions. Our study aims to show Ibn Hajar's commentary method regarding maghāzī reports and is a contribution to the studies about textual criticism efforts made by ḥadīth scholars.

Keywords: Ḥadīth, maghāzī, textual criticism, Fath al-Bārī, Ibn Hajar

Giriş

Resulullah'ın (s) hayatı hakkında Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve siyer kaynakları araştırmacılar için başlıca referanslardır. Diğer taraftan, gerek siyer, gerekse hadis kaynaklarında nakledilen haberlerin birbirleri ile teâruz halinde olmaları, aynı hâdise ile ilgili çelişen bir takım bilgiler içermeleri de sıkça rastlanılan durumlardır. Ayrıca, bazı haberlerin Kur'ân-ı Kerîm'e, dinimizin temel esaslarına, akla muhalif bir takım detaylar içermesi de aynı şekilde vakidir. Hadis ve siyer kaynaklarında yer alan tarihî olaylarla ilgili nakillerin bir yandan metin tenkidine tâbi tutulması, bir yandan da çelişik görünen haberlerin uzlaştırılması ya da bu mümkün değilse, belli gerekçelere dayanarak aralarından bir tanesinin tercih edilmesi önem arz etmektedir.

“Hadis metninden yola çıkarak hadisin mevsukiyetini tesbit”¹ olarak tarif edilebilen metin tenkidi, Kur'ân-ı Kerîm'e, sahih sünnete, akla, tarihî bilgilere aykırılık gibi kıstaslar kullanılarak hadis metinlerinde yer alabilen muhtemel hataların tespitine yönelik bir faaliyettir. Metin tenkidinin yapılması, hadisin sıhhat değerlendirilmesinde sadece isnada bakılmaması, metne yönelik her hangi bir kıstasa aykırılık durumunun göz önüne alınarak değerlendirilmesi

¹ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 150.

demektir. Bunun sonucunda, bir aykırılık durumuna karar verilebilir de, verilmeyebilir de. Mühim olan, nihâî sıhhat değerlendirmesinde sadece isnadın tahliliyle yetinilmemesi, bizzat metnin de hesaba katılmasıdır. Çalışmamızda görüleceği üzere, İbn Hacer (ö. 852/1449) meğâzî rivayetlerini metin tenkidinden geçirirken sonuçta bazı rivayetleri kabul, bazılarını da reddetmiştir. Ancak, dikkat çekmek istediğimiz husus bu nihâî kabul ya da red kararında isnadın yanında metnin de dikkate alınmış olmasıdır. Metin tenkidiyle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, metin tenkidinin söz konusu rivayetin metnine yönelik bir itiraz ya da iddianın cevaplanması şeklinde olabileceği gibi, doğrudan şârihin kendi akıl yürütmesi şeklinde de olabileceğidir.

Makalemizde *Sahîh-i Buhârî*'nin en önemli şerhi olarak genel kabul gören *Fethu'l-bârî* isimli eserin müellifi, hadis âlimi İbn Hacer'in, *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan meğâzî hadislerini şerh ederken bu hadisleri bir metin tenkidinden geçirip geçirmediği araştırılmıştır. İbn Hacer, her hangi bir konuda Buhârî'nin ilgili hadisini zikrettikten sonra, şerhlerde izlenen usul üzere, aynı konudaki ilgili tüm haberleri gerek muhtelif hadis kaynaklarından, gerekse siyer ve meğâzî kaynaklarından toplayarak serdetmiştir. Daha sonra, bir araya getirdiği bu haberleri tek tek karşılaştırarak tahlil etmiş, çelişen detaylar hakkında fikir yürütmüştür. Yaptığı inceleme sonucunda, bazen teâruz halindeki haberleri telif edecek görüşler ileri sürmüş, bazen de haberleri telif etmek yerine aralarından bir tanesini tercih etmiştir. Ele aldığı haberlerde metin tenkidi yaptığı görülmüş, örneğin, makalenin ilgili kısmında kaydedildiği üzere, bir tarihî hâdise ile ilgili âyet-i kerîmeden istidlal ederek bu hâdise ile alakalı bir haberi reddetmiştir. Tahlillerinde isnad önem taşımakla beraber, hadis kaynaklarında yer alan bir haberi, isnadının daha sahîh olduğunu belirtmesine rağmen, reddederek, aynı konuda siyer kaynaklarında geçen ve siyakının makama daha uygun olduğunu düşündüğü bir haberi tercih edebilmiştir. Tenkit ve tercihlerinde yerine göre bir şiir parçasının manasından, akli değerlendirmelerden ya da âyetlerden istifade etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de geçen

meğâzî rivayetlerindeki pek çok tarihî hatayı kabul etmiş², yeri geldiğinde siyer kaynaklarındaki ya da *Sahîh-i Müslim*'deki bir haberi Buhârî'nin hadisine, gerekçelerini açıklayarak, tercih etmiştir. Bu yönleriyle, *Fethu'l-bârî*, meğâzî rivayetlerinin metin tenkidi ve teâruz çözümleri konusunda, sahasının önde gelen yetkin isimlerinden birinin kayda değer ve dikkat çekici tahlillerini içermektedir.

Sahîh-i Buhârî'nin Kitâbu'l-Meğâzîsi çeşitli araştırmalara konu olmuştur.³ Ancak bu çalışmalarda İbn Hacer'in meğâzî rivayetlerini tahlili, inceleme konusu edilmemiştir. Kitâbu'l-Meğâzî'yi bir çalışmada konu alan Önkal, Buhârî'nin her hangi bir konuda hadislerle beraber, konu ile ilgili ayeti kerimelere sık sık yer vermesini Kur'ân-hadis-siyer irtibatı açısından kayda değer bulduğunu⁴, ayrıca Buhârî'nin hadislerini, sıhhat şartlarındaki titizlikten ötürü, her zaman olmamakla beraber, siyer rivayetlerine tercih etmenin uygun olduğunu⁵ ifade eder. Köktaş ve Bilen, *Sahîh-i Buhârî*'yi bir bütün olarak ele alan çalışmalarında, İbn Hacer'in meğâzî hadislerine uyguladığı metin tenkitlerine de yer vermişlerdir.⁶ Ancak, bu iki çalışma *Sahîh-i Buhârî*'yi bütün olarak inceledikleri için İbn Hacer'in meğâzî tahlilleri nispeten sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Diğer taraftan, hadislerin bir metin tenkidi metodu olarak tarihe arzı konusunda da çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁷ Bu çalışmalar ise, genel

² Köktaş'ın işaret ettiği üzere, hadiste bir isim, bir yer, bir tarih hatası yapılması, hadisin bir bütün olarak yanlış olduğu manasına gelmez. bkz. Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 348.

³ Veysel Özdemir, "Buhârî'nin Meğâzî Rivayetlerinde Tesâhülünün Olup Olmadığı ile İlgili Değerlendirmeler", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 18/58 (2014), 395-453; Ahmet Önkal, "Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbu'l-Meğâzî Örneği", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 11/1-2 (2016), 73-80.

⁴ Önkal, "Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbu'l-Meğâzî Örneği", 79.

⁵ Önkal, "Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbu'l-Meğâzî Örneği", 76.

⁶ Yavuz Köktaş, *Metin Tahlili Açısından Fethu'l-Bari ve Umdetu'l-Kari'nin Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhari Savunusu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).

⁷ Ali Arslan, *Hadiste Metin Tenkidi Prensibi Olarak Tarihe/ Vaktaya Aykırılık* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Ali Arslan, "Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/ Vaktaya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2009), 135-158; Selçuk Coşkun, "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı

mahiyette olup *Sahîh-i Buhârî* veya İbn Hacer'in yaklaşımı özel olarak inceleme konusu değildir. Konumuzla ilgili dikkat çekici bir makalede⁸, Karabelli çeşitli hadis ve siyer âlimlerinin meğâzî rivayetleri ile sahih hadis rivayetlerinin teâruzuna yaklaşımlarını incelemiştir. Dimyâtî (ö. 705/1306) ve İbn Seyyidinnas'ın (ö. 734/1334) bir teâruz halinde siyer haberlerini öncelediğini, Buhârî (ö. 256/870) ve Süheylî'nin (ö. 581/1185) ise sahih hadisleri öncelediğini, ancak İbn Hacer'in (ö. 852/1449) orta bir yol izleyerek ve karinelere bakarak bazen sahih hadisleri, bazen de siyer haberlerini tercih ettiğini çeşitli örnekler üzerinden göstermiştir. Konumuzla alakalı olan, ortak bazı bulgulara sahip olduğumuz ve önemli bulduğumuz bu çalışmada, İbn Hacer'in bahsi geçen tercihlerinde dikkate aldığı karineler yeterince izah edilmeyerek kapalı bırakılmış⁹ ve İbn Hacer'in vardığı sonuca odaklanılmıştır. Bu çalışmamızda biz İbn Hacer'in yaklaşımını daha fazla örnek üzerinden ve tercihinde rol oynayan, metinle ilgili tüm karineleri, kullandığı bütün aklı ve naklî delilleri inceleyerek ele almaktayız. Böylece, İbn Hacer'in isnad yanında haberin metnini de yeterince dikkate alıp almadığını anlamaya çalışmaktayız.

Bu makalede, *Sahîh-i Buhârî*'de meğâzî rivayetlerindeki bütün tarihî hataların sıralanması yerine, *Fethu'l-bârî*'den seçtiğimiz aydınlatıcı bazı örnekler üzerinden, İbn Hacer'in uyguladığı metin tenkidi ve teâruz çözümlenmeleri yakından incelenmiştir. Bu şekilde, isnadı, ayetlerin delâletini, aklî izahları ve konuyla ilgili topladığı her

Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örnekleminde Bir İnceleme)", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/20 (2004), 177-196; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 179-220.

⁸ Muhammed Kamil Karabelli, "Siyer ve Megazi Rivayetleri ile Sahih Hadis Rivayetleri Arasındaki Teâruz Meselesine Alimlerin Yaklaşımları", çev. Koray Karakaya, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*, ed. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 153-192.

⁹ Örneğin, İbn Hacer'in bir meğâzî haberini sahih hadise tercih ettiği durumda "O daha sonra buna ilişkin bir takım aklî ve naklî deliller gösterir." denilerek İbn Hacer'in tercihinin sebep olan aklî ve naklî deliller açıklanmamıştır. bk. Karabelli, "Siyer ve Megazi Rivayetleri ile Sahih Hadis Rivayetleri Arasındaki Teâruz Meselesine Alimlerin Yaklaşımları", 184.

türlü veriyi dikkatlice değerlendiren İbn Hacer'in meğâzî rivayetlerine yaklaşımı daha iyi anlaşılmalı çalışılmıştır. Meğâzî rivayetlerinin çalışmamızda tercih edilme sebebi, bu rivayetlerde Kur'an ve hadisin yanında siyer kaynaklarının da dikkate alınma gereğinin metin tenkidinin önemini daha da artırması ve bu rivayetlerin yeterli seviyede metin tenkidinin yapıp yapılmadığının tetkiki için araştırmacıya daha zengin imkânlar sunmasıdır. Makalede izlenen usul, İbn Hacer'in, seçili örneklerin metin tenkidi için dikkate aldığı kriterleri tespit etmek, bu kriterlerin uygunluğunu ve bu şekilde ulaştığı neticeyi değerlendirmek şeklinde olacaktır.

Çalışmamızın birinci kısmında Kur'an-ı Kerim'e, dinin temel esaslarına, akla aykırı olmama gibi metin tenkidi esaslarının uygulandığı bazı örnekler incelenmiştir. İkinci kısımda ise, teâruz halinde olan haberlerin cem veya tercih yoluyla çözümüne dair bazı örnekler incelenmiştir.

1. Metin Tenkidi Örnekleri

1.1. Bedirde Mübârezeye Çıkan Kişilerin Eşleşmesi

Bedir savaşında mübârezeye (savaşın başında iki ordudan birkaç kişinin safların önünde çarpışması) çıkan kişilerin eşleşmesine dair hadis ve siyer kaynaklarında yer alan haberlerin değerlendirilmesinde İbn Hacer'in muhteva tenkidine yaklaşımı hakkında önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu konuda vârid olan farklı haberleri naklettikten sonra hadis kaynaklı bilginin isnadının daha sahih olduğunu belirtmesine rağmen, siyer kaynaklı bilginin daha meşhur ve akla daha yatkın olduğunu belirterek tercihini siyer kaynaklı bilgiden yana kullanmıştır. Bu örnekten, isnadın önemli ve haklı bir ağırlığı olmasına rağmen her zaman belirleyici olmadığı, başka kıstasların (akla uygunluk, ayetin işaretine uygunluk, siyer kaynaklarında meşhur olma gibi) duruma göre isnattan daha etkili olabildiği anlaşılmaktadır.

Buhârî'nin Ebu Zer'den (ra) naklettiği konuyla ilgili hadis¹⁰

¹⁰ Buhârî, "Meğâzî", 8.

şöyledir: “Şu ikisi Rableri hakkında çekişip duran iki taraftır.” (el-Hac 22/19) âyeti, (Bedir harbi günü birbirleriyle savaşmak için ortaya çıkan) Kureys'ten şu altı kişi hakkında inmiştir: Ali, Hamza, Ubeyde b. Hâris, Şeybe b. Rebia, Utbe b. Rebia ve Velid b. Utbe.

Mezkûr hadiste kimin kimle mübâreze yaptığı açıkça belirtilmemiştir. Ancak siyer ve hadis kaynaklarında bu altı kişinin nasıl eşleştiğine dair haberler mevcuttur. İbn Hacer, önce siyer kaynaklarında yer alan bilgileri kaydeder. Buna göre, İbn İshak (ö. 151/768) Ubeyde'nin (ra) Utbe ile, Hamza'nın (ra) Şeybe ile, Ali'nin (ra) Velid ile eşleştiğini belirtmiştir.¹¹ Musa b. Ukbe (ö. 141/758), Hamza'nın (ra) Utbe ile, Ubeyde'nin (ra) Şeybe ile, Ali'nin (ra) Velid ile eşleştiğini belirtmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/845) da, Hamza'nın (ra) Utbe ile, Ubeyde'nin (ra) Şeybe ile, Ali'nin (ra) de Velid ile eşleştiğini belirtmiştir.¹² İbn Hacer daha sonra, rivayetlerde, yukarıda verildiği üzere, Ali ile Velid'in eşleştiği hususunda ittifak bulunduğu, sadece Utbe ve Şeybe'nin kimlerle eşleştiği hususunda ihtilaf görüldüğüne dair görüşler olduğunu ancak bunun doğru olmadığını belirtir.¹³ Nitekim Sünen-i Ebî Dâvûd'ta bulunan, Hz. Ali'den nakledilen bir rivayet¹⁴ şu bilgileri vermektedir: “Utbe, oğlu ve kardeşiyle beraber ilerledi. Onlara karşı Ensardan bazı gençler çıktılar. Onlara “Bizim sizinle işimiz yok. Biz amca çocuklarımızı istiyoruz.” dediler. Bunun üzerine Resulullah (s) “Kalk ey Hamza, kalk ey Ali, kalk ey Ubeyde” dedi. Hamza Utbe'yle, ben de Şeybe'yle eşleştim. Ubeyde ve Velid birbirlerine birer darbe indirdiler ve birbirlerini ağır yaraladılar. Biz (Hamza ile ben) de Velid'e yönelip onu öldürdük ve Ubeyde'yi (safımıza geri) taşıdık.” Bu hadiste, görüldüğü gibi, Hz. Ali'nin Şeybe ile eşleştiği şeklinde, siyer kaynaklarına muhalif bir bilgi geçmektedir.

İbn Hacer, Ebu Dâvûd'un rivayetini naklettikten sonra, nihâi

¹¹ Ebû Muhammed Cemaleddin İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1/625.

¹² Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/12.

¹³ Aḥmed b. 'Ali İbn Ḥacer el-'Asḫalâni, *Fethu'l-bârî bi şerhi Saḫîhi'l-Buḫârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Mâ rife, 1379), 7/297-8.

¹⁴ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 117.

değerlendirmesinde, Ebu Dâvûd'un haberinin isnad bakımından en sahih rivayet olduğunu, ancak siyer kaynaklarında Hz. Ali ile eşleşenin Velid olduğu yönündeki bilginin meşhur olduğunu ve hâdisenin akışına daha uygun olduğunu belirtir. Zira diğer dördü yaşlı olmasına rağmen Hz. Ali ve Velid gençtirler ve birbirleri ile eşleşmeleri daha uygundur.¹⁵ Görüldüğü üzere, İbn Hacer, Ebu Dâvûd'un rivayetine metin tenkidi uygulamış, siyer kaynaklarındaki bilginin hâdisenin akışına daha uygun ve daha makul olduğunu değerlendirerek, senedi daha sahih olmasına rağmen, mezkûr hadisteki bilgiyi tercih etmemiştir.

1.2. Bedir'de Öldürülen Müşriklerin Sayısı

Bedir'de müşriklerden kaç kişinin öldürüldüğüne dair hadis ve siyer kaynaklarında farklı sayılar verilmiştir. İbn Hacer, bu konudaki haberleri değerlendirirken isnadın yanında ilgili ayeti kerimeden istidlalde bulunmuş, ayetin müfessirlerin ittifakıyla nasıl izah edildiğini dikkate almış, savaş sonrası söylenen bir kaside ile istişhad etmiş, ayrıca, siyer ehlinin verdiği listelerin hadisteki rakamla muâriz olmak zorunda olmadığını mantıkî bir şekilde izah etmiştir. Böylece nihâi tercihinde dikkate aldığı farklı gerekçeleri görmemize imkân sağlanmıştır.

Buhârî'nin Berâ b. Âzib (ra) kanalıyla aktardığı konuyla ilgili hadis¹⁶ şu şekildedir: Resulullah (s) Uhud günü okçuların başına Abdullah b. Cübeyr'i yerleştirdi. Müşrikler bizden yetmiş kişiyi şehit ettiler. Resulullah ve ashâbı Bedir günü müşriklerden yetmiş ölü ve yetmiş esir olmak üzere yüz kırk kişiye kayıp verdirmişti.

İbn Hacer mezkûr hadisi şerh ederken siyer ehlinin Bedir'de öldürülen müşriklerin sayısının elliden az aşağı ya da az yukarı olduğu hususunda ittifak halinde olduğunu kaydeder. Buna göre, İbn İshak bu kişilerin isimlerini tek tek listelemiş ve elliye ulaşmıştır.¹⁷

¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/298.

¹⁶ Buhârî, "Meğâzi", 10.

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka, 1/714.

Vâkidî (ö. 207/823) ise üç ya da dört kişi fazla saymıştır.¹⁸ Meğâzî ehlinin çoğu da kırk küsür kişi olduğunu söylemiştir. İbn Hacer bu bilgileri verdikten sonra neden yetmiş sayısının doğru olması gerektiğine dair şu gerekçeleri sıralar:¹⁹

- Öncelikle, öldürülenlerden isimleri bilinenlerinin, tüm ölüleri kapsamaması mantiken zaruri değildir. Diğer bir ifadeyle, isimleri belirlenememiş olan ölüler de olabilir.

- Berâ'nın ölülerin yetmiş kişi olduğuna dair ifadesine İbn Abbas ve başkaları da muvafakat etmiştir. Müslim, İbn Abbas'ın bu yöndeki rivayetini tahriç etmiştir.²⁰

- “Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince “Bu nereden başımıza geldi?” mi diyorsunuz?” (Âli İmran 3/165) âyet-i kerimesi hakkında tefsir ehli ittifakla ayetin muhataplarının Uhud ehli olduğunu, ayette geçen “iki mislini verdirdiğiniz kayıp” ifadesinden muradın Bedir savaşı olduğunu ve Uhud savaşında Müslümanların şehitlerinin sayısının yetmiş olduğunu bildirmişlerdir. Dolayısıyla, Berâ'nın (ra) verdiği bilgi ile ayetin bu şekilde izahı uyusmaktadır.

- İbn Hişam (ö. 218/833) da Kab b. Malik'in bir kasidesinde geçen aşağıdaki ifadeden hareketle, yetmiş rakamına katılmıştır. İbn Hişam ayrıca, İbn İshak'ın zikrettiği ölü isimlerine diğer bazı isimleri ekleyerek sayıyı altmışın üzerine çıkarmıştır.²¹

فَأَقَامَ بِالطَّعْنِ الْمَطْعَنُ مِنْهُمْ
سَبْعُونَ عُنْبَةً مِنْهُمْ وَالْأَسْوَدُ²²

İbn Hacer, böylece, sadece isnadın sıhhatini referans almamış, siyercilerin yaptığı listenin ölülerin tamamını kapsamayabileceği şeklindeki aklî istidlalinin yanında, ilgili âyet-i kerimenin tefsirciler tarafından genel kabul görmüş izahını da dikkate almış, ayrıca, de-

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Vâkidî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 1/152.

¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/307.

²⁰ Müslim, “Cihad”, 58.

²¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd., 1/714-5.

²² Beyitte Bedir savaşı kast edilerek Utbe ve Esved dâhil olmak üzere yetmiş kişinin öldürüldüğüne işaret edilmektedir.

ğerlendirmesine İbn Hişâm'ın bir kasideden yaptığı çıkarımı da dâhil ederek tercihini güçlü bir şekilde gerekçelendirebilmiştir. Netice olarak, bu örnekte Buhârî'nin naklettiği hadisin, uygulanan metin tenkidi kriterlerine uygun olduğu görülmüştür.

1.3. Bedir'e Katılanların Mağfur Oluşu

Sahîh-i Buhârî'de Bedir'e katılan sahâbîlerin mağfur oldukları bilgisini içeren bir hadisi nakleden İbn Hacer, hadiste Bedir'e katılan sahâbeye yönelik, Cenâb-ı Hak'tan naklen, "istediğinizi yapın" ifadesinin zâhiren şeriata aykırı görülebileceğini, zira, her türlü masiyeti işlemenin bu kişilere mübah kılındığı gibi bir mana düşünülebileceğini belirtmiştir. Akabinde yaptığı tahlilde bu ifadenin dinin esaslarına aykırı olmayacak şekilde nasıl anlaşılması gerektiğini, bu sahâbîlerin yaşadıkları bazı olaylara da işaret ederek, izah eder.

Buhârî'nin Hz. Ali (ra) kanalıyla aktardığı hadisin konusu şu şekildedir: Hz. Peygamber (s) Ali, Ebû Mersed ve Zübeyr b. Avvam'ı (ra), Hâtıb b. Ebî Beltea'nın Mekkeli müşriklere gönderdiği mektubu taşıyan bir kadını yakalamak üzere bu kadının peşinden gönderir. Kadın yakalanır ve mektup ele geçer. Hz. Ömer Hatıb'ın ihanet ettiğini ve bu sebeple öldürülmesi gerektiğini söyler. Resulullah ise Hatıb'ı sorgular. Hatıb imanının tam olduğunu, ancak ailesini ve malını korumak için müşriklere bir iyiliğinin dokunmasını istediğini söyler. Hz. Peygamber, Hatıb'ın doğru söylediğini belirtir ve onun hakkında hayırdan başka bir şey söylenmemesini ister. Hz. Ömer ilk talebini yineleyince Resulullah "O Bedir ehline değil mi? Belki de Cenâb-ı Hak Bedir ehline bakarak onlara "İsteddiğiniz yapın, cenneti size vâcib kıldım ya da sizi bağışladım" demiştir." şeklinde konuşur.²³

İbn Hacer, hadis hakkında akla gelebilecek yukarıdaki tenkidi dile getirdikten sonra hadiste geçen "istediğinizi yapın, sizi bağışladım" ifadesinin manasını izaha yönelik ortaya atılan farklı görüşleri zikreder ve değerlendirir. Bir görüşe göre, bu ifade geçmiş günahla-

²³ Buhârî, "Meğâzî", 9.

rın bağışlandığını anlatmaktadır. Zira “bağışladım” kelimesinde geçmiş zaman kipi kullanılmıştır. Gelecek günahlar söz konusu olsaydı “bağışlayacağım” şeklinde gelecek zaman kipi kullanılırdı. İbn Hacer bu görüşün eleştirildiğini, çünkü bu ifadeyle sadece geçmişte işlenen günahlar kast edilmiş olsaydı, Resulullah'ın mezkûr hadiste, Bedir'den altı sene geçmiş olduğu halde, Hz. Ömer'e bu ifadeyle istidlal etmesinin uygun düşmeyeceğini kaydeder. Demek ki gelecekteki günahlar da bu ifadenin kapsamındadır ve geçmiş zaman kipinin kullanılması mübalağa maksatludur. Öte yandan, “istediğinizi yapın” cümlesinde emir kipinin bu sahâbeyi şerefleştirmek için kullanıldığı, bu sahâbenin Bedir'de elde etmiş oldukları yüksek derece sebebiyle geçmiş günahlarının affedildiği, gelecekte işleyebilecekleri günahların da affedilmesine hak kazandıkları ifade edilmiştir. İbn Hacer başka bir görüşe göre bu sahâbenin gelecekte günah işlemeyeceklerinin ileri sürüldüğünü, ancak bunun kabule şayan olmadığını, nitekim Bedir ehlinin Kudâme b. Mazûn'a, şarap içmesinden ötürü, Hz. Ömer'in hilafeti esnasında Hz. Ömer tarafından had uygulandığını kaydeder.

İbn Hacer bu görüşleri zikrettikten sonra kendi görüşünü belirtir. Buna göre, Bedir ehlinin yüksek şereflerinden dolayı geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmıştır, ancak bu durum ahiret ahkâmı ile ilgilidir. Had cezalarının uygulanması gibi dünya ahkâmı hususunda böyle bir müjde söz konusu değildir.²⁴ Böylece, hadisteki ifadenin dinin esaslarına aykırı olup olmadığını tahlil ederek söz konusu ifadenin nasıl doğru anlaşılması gerektiğini vuzuha kavuşturmaya çalışmıştır.

1.4. Benî Nadîr Hakkındaki Bir Şiirin Nispeti

Sahîh-i Buhârî'de Benî Nadîr'in hurmalıklarının Hz. Peygamber'in (s) emriyle yakılmasını haber veren bir hadiste, bu olaydan bahseden, Hasan b. Sâbit'in söylediği bir şiir ve bu şiire cevaben Ebu Süfyan b. Hâris'in söylediği diğer bir şiirden parçalar yer al-

²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/305-6.

maktadır. İbn Hacer, hadisin şerhinde hadiste iktibas yapılan bu şiir parçalarının kime nispet edilmesine gerektiğine dair *Uyûnu'l-Eser* isimli siyer kitabının müellifi İbn Seyyidu'n-Nas tarafından dile getirilen bir iddiayı ele alır. Bu iddiayı müzakere ederken hadiste iktibas olunan beyitleri satır satır tahlil ederek, mana açısından hangi iddianın kabule daha şayan olduğunu inceler. Böylece sadece isna da bakarak karar vermez, bizzat metinden hareketle muhakeme yürüterek söz konusu şiirin nispeti hususunda İbn Seyyidu'n-Nas'ın görüşünü değerlendirir.

Buhârî'nin İbn Ömer (ra) kanalıyla aktardığı konuyla ilgili hadis²⁵ şu şekildedir: Resulullah (s) Benî Nadîr hurmalıklarını yaktırdı. Bunun üzerine Hasan b. Sabit şu sözleri söyledi:

وَهَانَ عَلَى سَرَاةِ بَنِي لُؤَيٍّ ... خَرِيقٌ بِالْبُؤَيْرَةِ مُسْتَطِيرٌ

Bu şiire cevaben Ebu Süfyan b. Hâris şu sözleri söyledi:

أَدَامَ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ صَنِيعٍ ... وَحَرَقَ فِي نَوَاجِيهَا السَّعِيرُ،

سَتَعْلَمُ أَيُّنَا مِنْهَا بَنْزُهُ ... وَتَعْلَمُ أَيُّ أَرْضَيْنَا تَضِيرُ

İbn Hacer, İbn Seyyidu'n-Nas'ın (ö. 734/1334) her hangi bir dayanak göstermeden, yukarıdaki hadiste Hasan'a ait görülen kısmı, وَهَانَ yerine وَعَزَّ diyerek Ebu Süfyan'ın söylediğini, yine yukarıda Ebu Süfyan'a ait görülen kısmı da Hasan'ın cevaben söylediğini iddia ettiğini kaydeder. Diğer bir ifade ile hadiste geçen şiir parçalarının kime nispet edildiği hususunda birbirinin tam tersi olan iddialar söz konusudur. İbn Hacer, devamla, yukarıdaki sözleri satır satır inceleyerek kim tarafından söylenilmesinin daha makul olduğunu araştırır. Hadiste Hasan'a nispet edilen sözün manası şudur: "Benî Lüey'in (Kureyş'in) ileri gelenleri, Benî Nadîr'in Büveyre isimli hurmalıklarının yanmasını umursamadılar." İbn Hacer, Kureyş'in Müslümanlara düşmanlık yapan herkese destek verdiğini, ancak Benî Nadîr'i yardımsız bıraktığını, Hasan'ın bu sebeple Kureyş'i kınamak ve ayıplamak için bu sözleri söylediğini belirtir. Bu sözleri, işaret edilen kelime değişikliğiyle Ebu Süfyan'ın söylediği düşünüldüğünde, bu sefer Kureyş'in bu yangınları umursadığı yönünde yine

²⁵ Buhârî, "Meğâzî", 14.

makul bir mana ortaya çıkar. Hadiste Ebu Süfyan'a nispet edilen sözlerin manası ise şöyledir: "Allah bu işi devam ettirsin ve yakınlarında da yangın çıkarsın. Hangimizin daha uzakta olduğunu ve hangimizin beldesinin daha fazla zarar göreceğini anlayacaksınız." İbn Hacer, bu sözleri Ebu Süfyan'ın söylemesinin daha makul olduğunu kaydeder. Şöyle ki, ilk satırdaki "Allah bu işi devam ettirsin" şeklindeki dileği, Ebu Süfyan'ın Yahudiler için söylemesi ilk bakışta yadırganabilirse de aslında müşrikler Müslümanları sevmediği gibi Ehli Kitab'ı da sevmemektedirler. Bu dileğin devamında yer alan "yakınlarında da yangın çıkarsın" dileği de, yakınlarda Medine olduğu için, Müslümanların aleyhine bir dilektir. Son satırda ise Ebu Süfyan, Mekke'nin Yahudilerden, Medine'ye nispetle, daha uzakta olduğu için Benî Nadîr'in hurmalıklarının yanmasından Medine'nin daha fazla zarar göreceğini dile getirmiştir. Diğer türlü düşünüldüğünde, yani, Hasan bu sözleri söylemiş olsa, Mekke'ye Benî Nadîr'den yiyecek geldiği, yangından dolayı ise bu gıdanın kesileceği, Medine'nin ise Hayber ve benzeri yerlerden gıda almak suretiyle Benî Nadîr'den gelecek gıdadan müstağni olduğunu düşünmek gerekir. İbn Hacer'e göre, bu muhakeme bir dereceye kadar makul olsa da, ilkinde göre, biraz tekellüf içermektedir. Dolayısıyla mezkûr satırlar iki türlü de düşünüldüğünde akla uygunluk bakımından birbirine yakın çıksalar da sahih hadisin olduğu taraf sonuçta dengeyi belirleyici olmaktadır.²⁶ Neticede, bir karara varmada isnad yanında, muhteva üzerinden de bu şekilde titizlikle akıl yürütülmesi önemli gözükmektedir.

1.5. Hendek Savaşında Resulullah'ın (s) Haber Getirmek Amacıyla Gönderdiği Sahâbî

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir hadiste Resulullah'ın (s) Hendek günü düşmandan haber getirmek için Hz. Zübeyr'i (ra) gönderdiği anlatılmaktadır. İbn Hacer, İbnu'l-Mulakkîn'in (ö. 804/1401) Ya'merî'den naklen bu olayda bahsi geçen sahâbî'nin Zübeyr değil,

²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/333.

Huzeyfe olması gerektiği iddiasını kaydeder. Ancak İbn Hacer, bunların aynı olay değil, ismi geçen her iki sahâbînin de gönderildiği iki farklı olay olduğunu ilgili haberleri zikrederek ispat eder.²⁷

Buhârî’de yer alan hadiste²⁸ Resulullah (s) Ahzab günü “Bize kavmin haberini kim getirecek?” diye sorar. Hz. Zübeyr “ben” deyince Hz. Peygamber iki defa daha aynı soruyu yöneltir, Zübeyr (ra) da yine aynı cevabı verir. Bunun üzerine Allah Resulü, “Her peygamberin bir havârisi vardır. Benimki de Zübeyr’dir.” der. Hadiste, görüldüğü üzere, kimden haber getirileceği açıkça belirtilmemiştir. Haberinin getirilmesinin istendiği kavim Mekkeli müşrikler de olabilir, Benî Kurayza da olabilir.

İbn Hacer, Ya’merî’nin bu hadiste Zübeyr değil, Huzeyfe (ra) geçmeli iddiasını zikreder, ancak bu iddiayı kabul etmez. İbn Hacer, her iki sahâbînin de düşmandan haber getirmek için görevlendirildiğini, ancak Huzeyfe’nin Mekkeli müşriklerle, Zübeyr’in ise Benî Kurayza’ya gönderildiğini kaydeder ve her iki kıssayı özetle verir.²⁹ Buna göre, Hz. Zübeyr, Benî Kurayza’ya Müslümanlarla olan ahidlerini bozup bozmadıklarını, Mekkeli müşriklerle Müslümanlar aleyhine anlaşma yapıp yapmadıklarını öğrenmek üzere gönderilmiştir. Vâkıdî de Buhârî hadisinde geçen ve ismi verilmeyen kavmin Benî Kurayza olduğunu beyan etmiştir.³⁰ Hz. Huzeyfe’nin kıssası ise Sahih Müslim’de geçen bir hadiste³¹ anlatıldığı üzere özetle şöyle gerçekleşmiştir: Müslümanların Hendek günü kuşatılması şiddetlendiğinde, kuşatmaya gelen kavimler arasında ihtilaf baş gösterince, Cenabı Hak bir gece şiddetli bir rüzgar göndermiş, Hz. Peygamber (s) yine aynı ifadeleri kullanarak “Bize kavmin haberini getirecek birisi var mı?” şeklinde birkaç defa sormuş, bunun üzerine Hz. Huzeyfe kalkarak bu görev için harekete geçmiş, müşriklerin arasına

²⁷ İbn Hacer’in benzer içerikli haberleri farklılaştırması veya aynı kabul etmesine dair örnekleri inceleyen bir çalışma için bk. Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007).

²⁸ Buhârî, “Meğâzî”, 31.

²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/406-7.

³⁰ Vâkıdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones, 2/457.

³¹ Müslim, “Cihad”, 99.

girmiş ve durumlarını öğrenmiştir.

Dikkat edilirse, her iki kıssada da Resulullah'ın aynı soruyu benzer ifadeler kullanarak sorması, sorusunda düşmanın ismini açıkça belirtmemesi ve her iki kıssanın Hendek savaşı esnasında yaşanması iki kıssa arasında bir benzerlik ortaya çıkarmış, bu benzerlik de Ya'merî'nin mezkûr tenkidine yol açmıştır. İbn Hacer, her iki kıssayı bu şekilde tasrih edince bahsedilen tenkit cevaplanmıştır.

2. Teâruz Çözümü Örnekleri

İbn Hacer, teâruz halindeki haberler arasındaki ihtilafı kimi zaman cem, kimi zaman da tercih yoluyla çözmeye çalışmıştır. Değerlendirmelerinde isnadla birlikte ayetlerden istidlal ve mantikî izahları da göz önünde bulundurmuştur. Yeri geldiğinde teâruz halindeki Buhârî ve Müslim hadislerinden Müslim'deki hadisi, Buhârî'dekine tercih etmiştir.

2.1. Benî Kurayza Seferindeki Namaz

Sahîh-i Buhârî'de geçen ve İbn Ömer'in naklettiği bir hadiste, Hendek savaşının akabinde Benî Kurayza üzerine yapılan seferde Hz. Peygamber'in (s) Müslümanlara ikindi namazını Benî Kurayza yurdunda kılınmasını emrettiği bilgisi yer almaktadır. Ancak Sahih Müslim'de aynı olayı nakleden bir diğer hadiste³² ikindi namazı yerine öğle namazı bahis mevzuu olmuştur. Bu teâruzunu daha da ilginç kılan husus, bu hadiste Buhârî ve Müslim'in hocalarının aynı olması, isnadın başından sonuna kadar aynı râvîlerden oluşmasıdır. İbn Hacer meğâzî ehlinin ittifakla bu haberde ikindi namazından bahsettiklerini, öte yandan Ebû Ya'fâ (ö. 307/919), İbn Sa'd ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) ilgili rivayetlerinde öğle namazının zikredildiğini kaydeder. Önce iki rivayeti cem etme yollarını araştıran İbn Hacer, isnadlar tamamen aynı olduğu için rivayetleri telif etmenin mümkün gözükmediğini, tercih yapmak gerektiğini belirtir. Hadisteki yetkinliğini ispatlayacak şekilde bir akıl yürütme neticesinde

³² Müslim, "Cihad", 69.

öğle namazının geçtiği Müslim'in hadisinin Buhârî'ninkine tercihinin daha doğru olacağı kanaatine varır.³³ Ancak hadisi nakleden diğer iki sahâbînin ikindi namazından bahseden rivayetleriyle Müslim'deki, öğle namazından bahseden hadisin, isnatlardaki farklılık sebebiyle, telif edilebileceğini kaydederek kısmen cem, kısmen tercih yolunu kullandığı orijinal bir tahlil ortaya koyar.

Söz konusu hadis *Sahîh-i Buhârî*'de İbn Ömer'den naklen şöyle geçmektedir: Resulullah (s) Ahzab (Hendek) günü "Kimse Benî Kura'ya varmadan ikindi namazını kılmamasın" buyurdu. İnsanlardan bir kısmı, daha yoldayken ikindi namazı vakti girince, içlerinden bazıları "Oraya varmadan kılmayız" dedi, bazıları da "Bilakis kılarız, bizden namazı kaçırmamızı istemedi" dediler. Hz. Peygamber'e bu durum bahsedilince, onlardan hiç kimseyi kınamadı.³⁴

İbn Hacer Buhârî'nin tüm nüshalarında ikindi, Müslim'in tüm nüshalarında da öğlenin geçtiğini, ancak ikisinin de aynı hocadan ve aynı isnadla hadisi aldıklarını kaydeder. İbn Hacer, yukarıda geçtiği üzere, diğer bazı hadis kaynaklarının Müslim'in rivayetine muvafık olduklarını, ancak meğâzi ehlinin ikindi namazı hususunda ittifak ettiklerini bildirir. Ayrıca, içinde ikindi namazının geçtiği Taberânî'nin Kab b. Malik'ten³⁵, Beyhakî'nin ise Hz. Aişe'den³⁶ rivayetlerini zikreder. İbn Hacer, devamla, bu iki haberin nasıl telif edilebileceğine dair iki görüş aktarır. İlk görüşe göre, Resulullah mezkûr emrini vermeden önce bir grup sahâbe öğle namazını kılmış, bir grup da kılmamıştı. Hz. Peygamber öğleyi kılanlara "ikindiye kılmayın", öğleyi kılmayanlara da "öğleyi kılmayın" demiştir. İkinci görüşe göre ise, bir grup erken hareket etmiş, onlara "öğleyi kılmayın"

³³ Tehânevî, hadis usulü kitabında İbn Hacer'in, bu hadis münasebetiyle Müslim'in hadisin lafzına, Buhârî'den daha fazla riayet etmesine dair tespitine dikkat çekmiştir. bkz: Zafer Ahmed Tehânevî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1431/2010), 451.

³⁴ Buhârî, "Meğâzi", 32.

³⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî (Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994), 19/79.

³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahîbi's-şerîa*, thk. Abdülmü'tî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988), 4/8.

denmiş, bir grup da daha sonra hareket etmiş, onlara da “ikindiyi kılmayın” demiştir. İbn Hacer’e göre bu iki görüş de makuldür, ancak Buhârî ve Müslim’in isnadlarının tamamen aynı olması bu ihtimalleri uzak kılmaktadır. Zira, bu ihtimallerin geçerli olabilmesi için isnaddaki herkesin hem öğle hem de ikindiyi zikrederek hadisi nakletmesi gerekirdi. Bu durumda isnaddaki râvilerden bir kısmının, hadisi her iki türlü de aktardığının bilinmesi gerekirdi, ancak böyle bir durum söz konusu değildir.³⁷

Bu tahlilin ardından İbn Hacer, önemli bir tespitte bulunur. Mezkûr ihtilafın kaynağının râvilerden bazılarının hıfzından kaynaklı olması gerektiğini fark ettiğini belirtir. Nitekim hadisi Buhârî’nin hocasından veya hocasının hocasından alan tüm rivayetler arasında, sadece Buhârî’nin hadisinin siyakı (yukarıda verildi), diğerlerinin siyakından farklıdır. Müslim ve diğerlerinin hadislerinin siyakı ise şöyledir: “Resulullah (s) Ahzab’dan döndüğü gün aramızda seslenerek kimsenin öğle namazını Benî Kurayza dışında kılmamasını istedi. İnsanlardan bazıları vaktin kaçmasından korkarak Benî Kurayza’ya varmadan kıldılar. Diğerleri ise vakti çıksa bile ancak Resulullah’ın emrettiği yerde kılarız dediler. Hz. Peygamber iki gruptan kimseyi kınamadı.” İbn Hacer bu tespitten (ihtilafın kaynağının râvilerden bazılarının hıfzı olduğu) hareketle hatanın kaynağı için iki ihtimal zikreder. Birinci ihtimale göre, hatanın kaynağı Buhârî ve Müslim’in ortak hocası olan Abdullah b. Muhammed olup Buhârî’ye farklı, Müslim ve diğerlerine farklı anlatmıştır. İkinci ihtimale göre ise, hatanın kaynağı Buhârî olup hadisi hafızasından yazmış ve bu arada lafızda yanılmıştır. Zira Buhârî hafızasından yazmaya cevaz vermiştir. Müslim ise lafzı korumaya daha çok önem gösterir. Müslim’e rivayetinde muvafakat edenler de bu ihtimali teyid etmektedir.

İbn Hacer, mezkûr tahlilin İbn Ömer rivayeti için geçerli olduğunu, diğer sahâbilerden gelen rivayetlerle bu rivayetin, daha önce

³⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/408-9.

izah edildiği şekliyle, telifinin mümkün olduğunu kaydeder. Buna göre, iki grup sahâbeden birine öğle namazının kılınmaması, diğer gruba da ikinci namazının kılınmaması yukarıda geçen sebeplerden ötürü söylenmiş, İbn Ömer (ra) öğle namazını işitmiş, Hz. Aişe ve Kab b. Malik ise ikinci namazını işitmiştir.³⁸ Bu örnek, oldukça karışık gözükken ve çok nadir rastlanılan (Sahihayn'da aynı isnadla gelen) bir ihtilafın muhtemel çözümünü (hem cem, hem tercih beraber uygulanmış) göstermesi bakımından oldukça öğretici, İbn Hacer'in Müslim'i Buhârî'ye, lafza gösterdiği itinadan dolayı, tercih etmesi bakımından ise dikkat çekicidir.

2.2. Uhud Savaşında Hz. Peygamber ile Kalan Sahâbe

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir hadiste³⁹ Uhud savaşında Resulullah'ın yanında sadece Hz. Talha ve Sad'ın (ra) kaldığı zikredilmiştir. İbn Hacer, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Nesâî*, Beyhaki'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakatü'l-kübra* ve Vâkidi'nin *el-Megâzî* gibi kaynaklarda bu iki sahâbî dışında Ensar ve Muhacirlerden başka isimlerin de zikredildiğini belirtir. Sonra bu rivayetlerin telifi için savaşın gidişatını göz önüne alarak bir izah sunar.

İbn Hacer, *Sahîh-i Müslim*'de Enes'ten nakledilen bir hadiste⁴⁰ Uhud günü Resulullah'ın (s) yanında Ensar'dan yedi kişinin ve Kureyş'ten iki kişinin kaldığını bildirildiğini aktarır. İbn Hacer'e göre, bu iki kişiden kasıt Talha ve Sad'dır. İki hadisin telifi için, Buhârî'deki hadiste Muhacirlere tahsis yapılmış olabileceğini belirtir. Ayrıca, Uhud savaşının sahne sahne gerçekleştiğini, savaşın bazı anlarında Resulullah'ın Hz. Talha ve Sad ile beraber kalabileceğini, diğer zamanlarda başka sahâbilerin katılmış olabileceğini kaydeder. Rivayetlerdeki ihtilaf da bundan kaynaklanmış olabilir. Nitekim, Nesâî⁴¹ ve Beyhaki'den⁴² gelen rivayetlerde Resulullah'ın

³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/409.

³⁹ Buhârî, "Meğâzî", 18.

⁴⁰ Müslim, "Cihad", 100.

⁴¹ Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986), "Cihad", 28.

⁴² Beyhaki, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şeria*, thk. Abdülmü'ti

yanında Ensar'dan on bir kişinin ve Talha'nın (ra) kaldığı belirtilmiştir. İbn Hacer, Müslim'de geçen rivayette Ensar'dan yedi kişiden bahsedildiği için bu son rivayetteki ziyade dört kişinin sonradan onlara katılmış olabileceğini kaydeder. Yine, İbn Sa'd'ın naklettiği bir rivayette⁴³ Ensar'dan yedi, Muhacirlerden de yedi kişiden bahsedilmiştir. Vâkıdî ise Ensar ve Muhacirlerden yedi kişinin isimlerini vermiştir.⁴⁴

İbn Hacer mezkûr ihtilafın anlaşılması için savaşın gidişatı ile ilgili şu izahı yapar. Müslümanlar hezimete uğrayınca üç gruba ayrıldılar. Birinci grup, Medine'ye kadar geri çekildi. İkinci grup sahâbenin çoğunluğunu teşkil etmiş olup bunlar da Resulullah'ın (s) şehit edildiğini duyup savaşa devam etmişlerdir. Üçüncü grup ise Hz. Peygamber ile kalanlardır ki ikinci gruptan sahâbiler O'nun (s) hayatta olduğunu öğrenince yavaş yavaş bu gruba katılmışlardır. İbn Hacer'e göre savaşın seyri bu şekilde dikkate alındığında, farklı haberlerde yer alan farklı rakamlar uzlaştırılabilir.⁴⁵

2.3. “(Resulüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok.” ayetinin nüzul sebebi

Sahîh-i Buhârî'de geçen iki hadiste Al-i İmrân süresi 128. ayeti kerimesinin (“(Resulüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zalimlerdir.”) sebep-i nüzulünün Uhud savaşı ile alakalı olduğu geçmektedir. Ancak, yine Buhârî ve Müslim'in naklettikleri başka bir hadiste aynı ayetin nüzul sebebi olarak Hz. Peygamber'in Uhud savaşından sonra gerçekleşen bir hadiseden dolayı Lihyân ve Zekvân kabilelerine beddua etmesi zikredilmiştir. İbn Hacer, iki farklı sebep zikreden bu hadislerin telifi için ileri sürülen izahın zayıf olduğunu, mezkûr ayeti kerimeden istidlal ederek, Uhud savaşı ile ilgili rivayetin tercih edilmesi gerektiğini kaydeder.

Kal'acı, 3/236.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, 2/32.

⁴⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones, 2/240.

⁴⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/360.

Sebeb-i nüzulün Uhud savaşı ile ilişkilendirildiği hadislerden birisi⁴⁶ şöyledir: Resulullah'ın (s) mübarek yüzü Uhud günü yarıldı. Bunun üzerine “Peygamberlerinin yüzünü yaran bir kavim nasıl kurtuluşa erer?” dedi. Bunun üzerine ilgili ayet nâzil oldu. Diğer hadis⁴⁷ ise şu şekildedir: Resulullah Safvan b. Umeyye, Süheyl b. Amr ve Hâris b. Hişam'a beddua ediyordu. Bunun üzerine ilgili ayet nâzil oldu. İbn Hacer, bu iki hadisin de Uhud savaşı ile ilişkili olduğunu, dolayısıyla ilgili ayetin her iki sebepten dolayı nâzil olmasının mümkün olduğunu kaydeder.

Öte yandan, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de geçen ve Ebu Hüreyre'nin (ra) naklettiği bir diğer hadiste⁴⁸ Resulullah'ın (s) “Allah'ım, Lihyan, Ri'l, Zekvân ve Useyye kabilelerine lanet et” şeklinde dua ettiği, ancak ilgili ayet nâzil olunca bu duasını bıraktığı bildirilmektedir. İbn Hacer, bu hadis mahfuz kabul edilirse, mezkûr ayetin nüzulünün Uhud savaşından sonra, bir müddet daha geciktiğinin kabulünün gerekeceğini, bu ihtimalin ise uzak olduğunu kaydeder. Devamla, ayetin bir bütün olarak düşünülüğünde Uhud savaşını resmettiğini, dolayısıyla nüzul sebebinin Uhud savaşı olduğunu bildiren hadislerin tercih edilmesi gerektiğini bildirir. Nitekim, İbn Hacer bir önceki ayeti (“İnkâr edenlerin bir kısmını kesmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için (yapmıştır).”) zikrederek, ayette geçen “bir kısmını kesmek” ifadesi ile Uhud'da müşriklerin öldürülmesinin, “bozguna uğratmak” ifadesi ile onların rezil edilmesinin, hadiste geçen, devamındaki ayette ise “tövbelerini kabul eder” ifadesi ile Müslüman olmalarının, “veya onları cezalandırır” ifadesi ile de kafir olarak ölürlerse cezalandırılmalarının kastedildiğini kaydeder.⁴⁹ Böylece ayetin sebebi nüzulü ile ilgili *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de geçen diğer hadisi savunmamış, ayetin inmesinin gecikmesi ihtimalini uzak görerek ve ilgili iki ayetin manasından hareket ederek Uhud savaşıyla ilişkili

⁴⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 22.

⁴⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 22.

⁴⁸ Buhârî, “Tefsir”, 61; Müslim, “Mesâcid”, 294.

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/366.

Buhârî'nin rivayetlerini tercih etmiştir.

2.4. Bedir Savaşı İstişaresinde Konuşan Ensarî

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir hadiste⁵⁰ Bedir savaşı için hareket edilirken Mikdad b. Esved'in Resulullah'a (s) destek verici bazı sözler söylediği geçmektedir. İbn Hacer, İbn İshak'tan naklen, Mikdad'ın bu sözü söyledikten sonra Ensar'dan Sad b. Muaz'ın (ra) da kalkarak benzeri sözler söylediğini kaydeder. Ancak *Sahîh-i Müslim*'de geçen benzer muhtevaya sahip bir diğer hadiste bu sefer istişare sırasında Ensar'dan Sad b. Ubâde'nin söz alıp konuştuğu görülür. İbn Hacer, önce bu hadisleri telif etmek için bir çözüm önerir, ancak Taberânî'nin (ö. 360/971) naklettiği bir rivayetten faydalanaarak daha isabetli olanın Sad b. Muaz'ın geçtiği hadisi tercih etmek olduğunu, Sad b. Ubâde'nin, konuşmasını, başka bir hadisede gerçekleştirdiğini kaydeder.

İbn Hacer'in İbn İshak'tan naklettiği haberde⁵¹, Hz. Peygamber (s) Bedir için hareket edilip Safra mevkiine gelindiğinde ve Ebu Süfyan'ın kervanının kurtulduğunu, Mekkelilerin ise savaş için harekete geçtiğini öğrenince insanlarla istişare yapmıştır. Bunun üzerine sırayla Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Mikdad (ra) söz alıp destekleyici sözler sarf etmişlerdir. Allah Resulü, Ensar'ın da konuşmasını istemiştir, zira Ensar'dan aldığı sözde düşmanla savaşmak için Medine'den ayrılmak geçmemiştir. Bunun üzerine Sad b. Muaz söz almış ve "Ya Resulullah emrolunduğun yere hareket et. Biz senle beraberiz." demiştir. Diğer taraftan, İbn Hacer *Sahîh-i Müslim*'de geçen benzer muhtevalı bir hadiste⁵² Sad b. Ubâde'nin benzer sözler söylediğini, ancak Sad b. Ubâde'ye Bedir ganimetlerinden pay ayrıldığı için Bedir'e katılmış sayılmakla beraber Sad b. Ubâde Bedir'e katılmadığı için, Müslim'in hadisinde hata olabileceğini belirtir. İbn Hacer, her iki haberi uzlaştırmak için Hz. Peygamber'in hem Müslim hadisinde belirtildiği üzere Medine'de, hem de İbn İshak'ın haberinde belirtil-

⁵⁰ Buhârî, "Meğâzî", 4.

⁵¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd., 1/615.

⁵² Müslim, "Cihad", 83.

diği üzere Bedir yolunda istişare yapmasının mümkün olduğunu kaydeder. Ancak, Taberânî'nin naklettiği bir haberde Sad b. Ubâde'nin bu sözleri Hudeybiye'de söylediği bilgisinin yer aldığını ve doğrusunun bu şekilde olması gerektiğini belirtir.⁵³ Böylece, haberler arasında görülen teâruz çözmek için elde mevcut olan bütün bilgileri ustalıkla değerlendirir.

2.5. Bedir Savaşına Katılan Muhacirlerin Sayısı

Sahîh-i Buhârî'de geçen iki hadiste Bedir savaşına katılan Muhacirlerin adedine dair iki farklı bilgi yer almaktadır. Bera'dan (ra) nakledilen ilk hadiste⁵⁴ Bedir'e katılan Muhacirlerin altmış küsür kişi, Ensar'ın ise iki yüz kırk küsür kişi olduğu belirtilmektedir. İkinci hadiste⁵⁵ ise İbn Şihab'tan naklen Musa b. Ukbe'nin Bedir'e katılan ve kendilerine ganimetten hisse ayrılan Kureyşlilerin toplamının seksen bir kişi olduğunu bildirilir. İbn Hacer, iki rakamın farklılığını şöyle izah eder: İlk hadiste Bedir'e gerçekten katılanların sayısı, ikinci hadiste ise hem gerçekten katılanlar, hem de hükmen katılmış sayılanların toplamının sayısı beyan edilmiştir.

İbn Hacer iki hadisi telif için bir başka ihtimalden de bahseder. Buna göre, ilk hadiste sadece hürler sayılmıştır. İkinci hadiste ise hürlerle ilaveten mevâli ve hürlerle tâbi olan diğer kişiler de sayıya dâhil edilmiştir. İbn Hacer, İbn İshak'ın, Vâkıdî'nin, Ahmed b. Hanbel'in de birbirine yakın rakamlar verdiğini, rakamlar arasındaki farkın belirttiği şekilde uzlaştırılabileceğini kaydeder.⁵⁶

2.6. Seriyeye Lideri Kim? Hubeyb b. Adiy Bedrî mi?

Sahîh-i Buhârî'de geçen bir hadiste⁵⁷ Resulullah ashâbından bir grubu bir seriyeye için gönderir ve başlarına Asım b. Sâbit'i yönetici olarak tayin eder. Bu gruba, müşrikler tarafından saldırılır ve Hubeyb b. Adiy esir edilerek Hubeyb'in Bedir'de öldürdüğü Hâris b. Amir'in çocuklarına satılır. Hubeyb, bilahare, öldürdüğü Hâris'e

⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/287-8.

⁵⁴ Buhârî, "Meğâzî", 6.

⁵⁵ Buhârî, "Meğâzî", 11.

⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/326.

⁵⁷ Buhârî, "Meğâzî", 27.

karşılık şehit edilir. İbn Hacer bu kıssada siyer ve meğâzi ehlinin itiraz ettiği iki husus olduğunu belirtir ve bu teâruz çözmeye çalışır.

Öncelikle, İbn Hacer siyercilerin, bu kıssada geçen sahâbenin başında Mersed b. Ebî Mersed'in bulunduğu görüşüne sahip olduklarından bahseder. Sahih haberin bu hususta esas alınması gerektiği belirterek hadisteki bilgiyi tercih eder.⁵⁸ İkinci olarak, İbn Hacer, hadiste Hubeyb b. Adiy'in Bedir'e katıldığından bahsedildiğini, hâlbuki Dimyâti'ye göre, meğâzi ehlinin Hubeyb b. Adiy'i Bedir'e katılanlar arasında saymadığını kaydeder. Meğâzi ehli, Bedir'e Hubeyb b. İsaf'ın katıldığını ve Hâris b. Amir'i Bedir'de öldürdüğünü zikretmişlerdir. Ayrıca, Hubeyb b. Adiy Evsî iken Hubeyb b. İsaf Hazrecidir. İbn Hacer, bu durumda sahih bir hadisteki bilgiyi hemen reddetmektense şöyle bir mantık yürütür: Eğer Hubeyb b. Adiy, Hâris b. Amir'i Bedir'de öldürmediyse ailesi neden onu satın alsın ve öldürsün? Bu durumda, iki haberi uzlaştırmak için iki ihtimal üzerinde durur. İlk ihtimale göre, Hubeyb b. İsaf, Hâris b. Amir'i öldürmüş olsa bile, Hâris'in ailesi, Cahiliyye'de geçerli adet üzerine, kabilenin bir ferdini, diğeri yerine öldürmek istemiş olabilir. İkinci ihtimale göre ise, Hubeyb b. Adiy de Hâris'in öldürülmesinde ortak olmuş olabilir.⁵⁹

Sonuç

Sahîh-i Buhârî'nin en meşhur şerhi olan *Fethu'l-bârî*, ihtiva ettiği çok zengin rivayet malzemesi ve bu malzemenin İbn Hacer gibi sahasının otoritesi bir şahsiyet tarafından tahkiki sebebiyle İslami ilimler araştırmacıları için çok kıymetli bir eserdir. Bu çalışmada, İbn Hacer'in meğâzî rivayetlerine yönelik metin tenkidi ve teâruz çözümleri, seçilmiş bazı örnekler üzerinden mercek altına alınmıştır. Böylece, İbn Hacer'in hangi gerekçeleri kullanarak ve nasıl bir muhakeme sonucunda nihâi değerlendirmelerini yaptığı anlaşılma-ya çalışılmıştır. Makalede incelenen örneklerden anlaşıldığı üzere,

⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/380.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, 7/381-2.

isnadın sıhhati yanında ilgili ayetlerin delâleti, mantıkî değerlendirmeler, konu ile ilgili toplanan her türlü veri, yapılan tercihlerde belirleyici rol oynamıştır.

İbn Hacer, duruma göre siyer kaynaklarında geçen bir haberi, daha sahih gördüğü bir hadise, bahsi geçen diğer delil ve karineleri de hesaba katarak, tercih etmiştir. Yine, Müslim'in rivayet ettiği bir hadisi, yaptığı tahkik neticesinde Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadise tercih etmiştir. Teâruz halindeki iki haberi makul bir cem imkânı varsa, telif etmiş, ancak, ileri sürülen uzlaştırma yolu makul gözüküyorsa veya başka bir karine sebebiyle uygun düşmüyorsa, çelişen haberlerden tercihe daha uygun olanı seçmiştir.

Metin tenkidi örnekleri arasında Bedir savaşında mübarezeye çıkan sahâbenin müşriklerle eşleşmesi konusunda İbn Hacer, Ebû Dâvûd'un naklettiği haberi isnadının sıhhatine rağmen, makama uygun düşmediği gerekçesiyle kabule şayan görmemiş, ikisi de genç olan Hz. Ali ile Velid'in eşleştiğini belirten meğâzî rivayetini tercih etmiştir. Bedir müşriklerinin ölü sayısı konusunda ise, Uhud savaşıyla ilgili ayette, Bedir'de müşriklere Uhud'un iki katı zayıat verildiği bilgisinden dolayı hadiste geçen yetmiş sayısını, siyer ehlinin mutabık kaldığı elli sayısına tercih etmiştir. Bu konuda Kab b. Malik'in kasidesinde geçen yetmiş sayısı ile de istidlal etmiş, ayrıca isimleri bilinen ölülerin, tüm ölüleri kapsamak zorunda olmadığı şeklinde mantıkî bir izah da getirmiştir.

Bedir'e katılan sahâbenin mağfur olduğu konusunda, bu bağışlanmanın ahiret ahkâmına yönelik olduğu, dünyadaki ahkâm bakımından olmadığı, bu yönüyle dinimizin temel esaslarına bir aykırılığının söz konusu olmadığı kanaatini serd etmiştir. Benî Nadir hurmalıklarının yanması konusunda ise, hadis ve siyer kaynaklarında hadisin metninde yer alan karşılıklı iki şiirin nispeti hakkında yer alan zıt bilgileri ele almış, mezkûr şiir parçalarının manalarından hareket ederek hangi şiirin kime nispetinin daha makul ve tutarlı olacağını tespitte çalışmıştır. Tüm bu bahsi geçen hususlar, genel olarak hadisçiler hakkında, özelde de İbn Hacer hakkında, metnin isnad yanında görmezden gelindiği, metin tenki-

dine ciddi manada yer verilmediği tarzındaki itirazların yerinde olmadığını göstermektedir.

Teâruz çözümleri örnekleri arasında Benî Kurayza seferinde hangi namazın kılınmamasının emredildiği konusunda, üç farklı sahâbîden gelen haberleri inceleyen İbn Hacer'in, bir grup sahâbeye öğle namazı, diğer bir gruba ikindi namazı denmesinin belli bir senaryo dâhilinde (bir grubun önce hareket etmesi ya da önceden öğleyi kılmış olması) mümkün olduğunu belirtmesi, ancak, tamamen aynı isnada sahip olan Buhârî ve Müslim'in farklı namazlardan bahsetmesinin bu yolla açıklanamayacağını ortaya koyması ve hadisin lafzına Buhârî'den daha fazla ihtimam gösterdiği gerekçesiyle, Müslim'in rivayetini Buhârî'ninkine tercih etmesi oldukça dikkat çekici bir örnektir. Böylece İbn Ömer'den gelen rivayetler arasında tercih yapılmış, Hz. Aişe ve Kab b. Malik'ten gelen rivayetlerle İbn Ömer'den gelen tercih edilmiş rivayet arasında ise telif yoluna gidilmiştir. Öte yandan, Uhud savaşı esnasında, Resulullah (s) ile beraber kalan sahâbîler konusunda, İbn Hacer savaşın gidişatını göz önüne alarak farklı sayılar veren haberleri uzlaştırmayı tercih etmiştir.

“(Resulüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok.” âyetinin nüzul sebebi konusunda, İbn Hacer, Uhud savaşından ileri bir tarihte gerçekleşen bir olaydan ötürü Hz. Peygamber'in bazı kabilelere beddua etmesini sebep gösteren Müslim'in naklettiği bir hadisi, âyetin baş tarafıyla istidlal ederek uygun görmez. Zira, ilgili iki ayet Uhud savaşına katılan müşriklere hitap eden ifadeler içermektedir. Bedir'e gidilirken sahâbeyle yapılan istişarede Sad b. Muaz'ın mı yoksa Sad b. Ubâde'nin mi söz alıp konuştuğu hususunda, önce telif imkânını değerlendiren İbn Hacer daha sonra Sad b. Ubâde'nin konuşmasının Hudeybiye'de gerçekleştiği yönündeki bir bilgiye dayanarak Bedir yolunda Sad b. Muaz'ın konuştuğuna dair haberleri tercih eder. Bu örneklerde İbn Hacer'in, uygun gördüğünde, çelişen rivayetleri uzlaştırma yoluna gittiği, ancak bu hususta zorlayıcı olmadığı görülmektedir. Nitekim yukarıda zikredilen örneklerin biri hariç diğerlerinde, İbn Hacer teâruz halindeki haberler arasında tercih yapmış

ve Buhârî ya da Müslim'in naklettiği bir hadisi tercihe şayan bulmamıştır.

Sonuç olarak, *Fethu'l-bârî*'de yer alan meğâzî rivayetlerinin metin tenkidi ve çelişen rivayetlerin cem ve telif örneklerinin yakından incelenmesi, İbn Hacer'in tahkikinde ne tür kriterleri dikkate aldığı konusunda fikir vericidir. Bu örneklerde, İbn Hacer'in isnadla beraber muhteva tenkidine de büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Hadisçilerin metin tenkidine gösterdiği önemi örneklerle ele alacak benzeri çalışmaların, hadisçilerin sadece isnada itimat ettiği, metni göz ardı ettiği yönündeki istifhamları daha da aydınlatacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd.. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Arslan, Ali. "Hadis Kaynaklarındaki Tarihe/ Vâkıya Aykırı Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8/16 (2009), 135-158.
- Arslan, Ali. *Hadiste Metin Tenkidi Prensibi Olarak Tarihe/ Vakıya Aykırılık*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şerîa*. thk. Abdülmu'tî Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık b. Hallâd b. Ubeydullah el-Bezzâr. *el-Müsned (el-Müsnedü'l-kebîr, el-Bahrü'z-zehhâr)*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd.. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- Bilen, Mehmet. *İbn Hacer'in Buhari Savunusu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422.
- Coşkun, Selçuk. "Hadislerin Tarihe Arzı'nın Uygulamadaki Bazı

- Problemleri (Hz. Âişe'nin Evlilik Yaşı Örnekleminde Bir İnceleme)". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*. 8/20 (2004), 177-196.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. 'Ali. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1379.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka vd.. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmâdüddin. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türki. Cize: Dâru Hicr, 1417/1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Karabelli, Muhammed Kamil. "Siyer ve Megazi Rivayetleri ile Sahih Hadis Rivayetleri Arasındaki Teâruz Meselesine Alimlerin Yaklaşımları". çev. Koray Karakaya. *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*. ed. Enbiya Yıldırım. 153-192. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Köktaş, Yavuz. *Metin Tahlili Açısından Fethu'l-bari ve Umdetu'l-kari'nin Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Köktaş, Yavuz. *Günümüz Hadis Problemleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Özdemir, Veysel. "Buhârî'nin Meğâzî Rivâyetlerinde Tesâhülünün

- Olup Olmadığı ile İlgili Değerlendirmeler”. *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 18/58 (2014), 395-453.
- Önkal, Ahmet. “Bir Siyer Kaynağı Olarak Buhârî: Kitâbü’l-Meğâzî Örneği”. *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*. 11/1-2 (2016), 73-80.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu‘cemü’l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu‘cemü’l-ewsat*. thk. Târik b. İvedullah. 10 Cilt. Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1415.
- Tehânevî, Zafer Ahmed. *Kavâid fî ulûmi’l-hadîs*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Kâhire: Dâru’s-Selâm, 1431/2010.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk et-Tirmizî. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. 6 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1998.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1984.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadis Problemleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Enbiya. *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Textual criticism of the Maghâzî Narrations and Reconciliation of Conflicting Information in Fath al-Bârî

Summary

The Qur'ân, ḥadīth and Siyar sources are the primary references for the life of the Prophet (peace be upon him). On the other hand, we often encounter information in either Siyar or ḥadīth sources which are contradictory and which introduce conflicting information about the same event. Furthermore, it is true that some information contains contradictory details related to the Qur'ân, the basics of our religion or reason. It is important that the information on historical events in the ḥadīth and Siyar sources must be subjected to textual criticism, but also that the apparently contradictory reports must be reconciled. If this is not possible, one of the reports is selected based on certain criteria.

Textual criticism means that in the evaluation of the ḥadīth, not only the isnād is considered, but also the contradiction to the text according to some criteria is also taken into account. We studied whether the ḥadīth scholar Ibn Ḥajar, -who is the author of the Fath al-Bârî, widely accepted as the most important commentary of al-Şahīḥ al-Bukhârî- conducted text criticism while commenting on the maghâzî ḥadīth. Ibn Ḥajar, after writing a related ḥadīth from al-Bukhârî on any subject, compiles all the relevant reports on the same subject from various ḥadīth, siyar and maghazi sources, as it is customary in ḥadīth commentaries. Then, he analyzed these reports by comparing each one to one another and reasoned about the conflicting details.

Although the isnad is important in his analysis, he could refuse a report in ḥadīth sources despite acknowledging the authenticity of its isnad and prefer another report on the same subject from siyar sources noting that it is more reasonable for the event. He made use of the meaning of a piece of poetry, logical reasonings or verses of the Qur'ân in his criticisms and preferences. He acknowledged many historical mistakes in the maghâzî reports in al-Şahīḥ al-Bukhârî and on this occasion, he preferred a report the sources of

Siyar or in al-Şaḥīḥ al-Muslim explaining its reason. In this respect, Fatḥ al-Bārī contains remarkable analyses in text criticism and contradiction solutions of maghāzī reports by a competent figure in his field.

Instead of listing all the historical mistakes in the maghāzī reports, we studied Ibn Ḥajar's text criticism closely using certain illuminating examples that we selected. In this way, the approach of Ibn Ḥajar who carefully studies the isnād, meanings of the verses of the Qur'ān, logical reasonings and all the related data to maghāzī reports are better understood. Fatḥ al-Bārī which is the most famous commentary of al-Şaḥīḥ al-Bukhārī is a valuable work for researchers in Islamic sciences with the rich report content and the analysis of this content by an authority in its field like Ibn Ḥajar. Through certain selected examples, Ibn Ḥajar's text criticism and solutions to contradictions are studied. In this way, we tried to better understand what reasonings Ibn Ḥajar has used and how he made final conclusions with such reasonings. As it is understood by the analysis of these examples, the meanings of the verses from the Qur'ān, logical reasonings and all the pertinent data about the subject played a pivotal role in the final choice beside the isnād.

Keywords: Ḥadīth, maghāzī, textual criticism, Fatḥ al-Bārī, Ibn Ḥajar